

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 10, Sayı 1
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

***Avrupalı Cadıların Bostanları, İstanbullu Kocakarıların
Çiçek Aşısı ve Cinchon Kontesinin Kınakına Ağaçları:
Modern Tıp Tarihi Kadınları Neden Yazmadı?
Nihan Bozok***

Çevrimiçi yayına başlama tarihi:1 Haziran 2018

DOI: 10.1501/Fe0001_0000000203

Bu makaleyi alıntılanmak için: Nihan Bozok, “Avrupalı Cadıların Bostanları, İstanbullu Kocakarıların Çiçek Aşısı ve Cinchon Kontesinin Kınakına Ağaçları: Modern Tıp Tarihi Kadınları Neden Yazmadı?” *Fe Dergi* 10, no. 1 (2018), 139-148.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/19_12.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Avrupalı Cadıların Bostanları, İstanbullu Kocakarıların Çiçek Aşısı ve Cinchon Kontesinin Kınakına Ağaçları: Modern Tıp Tarihi Kadınları Neden Yazmadı?

Nihan Bozok*

Bu yazı, modern tıbbın tarihi yazılırken ve modern tıbbi bilgi üretilirken, kadınların sağaltım bilgisinin bu süreçlerin dışına atıldığını, ikincilleştirildiğini, görmezden gelindiğini ortaya koymaktadır. Makalenin takip ettiği argümana göre, modern tıp, objektiflik, kanıtlanabilirlik, akılcılık ve ilerlemecilik ilkeleri etrafında şekillenirken, kadınların eskilerden beri sözlü aktarımla, çıraklıkla biriktirdikleri sağaltım bilgisi, botanik bilgisi ve bakım bilgisi, bu ilkelere uymadıkları iddiası ile özellikle kayda geçirilmedi. Dahası, kadınların elinde tuttuğu tıbbi bilginin önemli bir bölümü modern tıbbın kaynaklarından birisi olarak değerlendirilmedi ve sistematik olarak, bilinçli bir şekilde yok edildi. Böyle bir tarihin ve pratiğin dışına atılma olayı, hem ataerkil anaakım tarih yazımı hem de modern bilimin ataerkil ideoloji ile biçimlenen işleyiş ilkeleri ile ilgilidir. Bu yazı, beyaz, batılı, rasyonel, modern erkek tıp figürünü merkeze alarak ilerleyen tıbbın karşısına on yedinci yüzyıl civarlarından, farklı coğrafyalardan üç hikâye çıkarmaktadır. Birinci hikâye, Avrupalı cadıların şeceresi tutulmayan, yakılan şifalı bitki bahçeleridir. İkincisi, adları tıp tarihine yazılmayan, varlıklarını yine kadınların mektuplaşmalarından öğrendiğimiz çiçek aşısı yapan Osmanlı İstanbul'undan kocakarılardır. Üçüncüsü ise, Cinchon Kontesinin, anavatanı And Dağları olan ve kabuklarından yapılan ilaçla sıtmayı iyileştiren kınakına ağaçlarını Avrupa'ya tanıtması hikâyesinin hayalci bulunması ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Tıp Sosyolojisi, Modern Tıbbın Doğuşu, Modern Tıp Tarihi, Tıp Tarihinin Cinsiyetlendirilmesi, Şifacı Kadın.

Gardens of European Witches, Smallpox Vaccine of Old Wise Istanbulite Women and Cinchona Trees of Chinchon Countess: Why Modern Medical History Did Not Write Women?

This article presents that while the history of modern medicine was being written down and modern medical knowledge was being produced, women's medication knowledge was excluded from all these processes, it was subordinated, and ignored. According to the argument of this paper, while modern medicine is shaped around the principles of objectivity, provability, rationality, and progression, women's treatment knowledge, botanical knowledge and care knowledge, accumulated by them through oral traditions and apprenticeship since ancient days, had not been particularly proclaimed on the basis of the accusation of being incompatible with the modern criteria of medicine. Moreover, a significant portion of the medical knowledge held by women was not considered to be one of the sources of modern medicine and was systematically and consciously destroyed. A case of such an expulsion from history and practice is related to the patriarchal mainstream historiography as well as to the operating principles of modern science that are shaped by patriarchal ideology. In this article, three stories from the seventeenth century, but from diverse geographies are presented against the medical world, centered on the white, western, rational, modern male figure of medicine. The first story is the medicinal herb gardens of European witches, which were not recorded and were burned. Second story is about the Ottoman Istanbulite old women, who was making small pox vaccination and whose names are not written in the medical history, but their existence might only be learned from some letters. The third story is about the Chinchon countess' introduction of Chinchona rees of Andean Mountains, whose bark is the basic material of quinine which is the early remedy of malaria, to Europe and evaluation of this story as something dreamy.

Keywords: Sociology Of Medicine, Birth Of Modern Medicine, History Of Modern Medicine, Gendering History Of Medicine, Healer Woman.

*Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji (İngilizce) Bölümü.

Giriş: Modern Tıbbın Doğuşunda Kıymetsiz Görülenler

“Bilge bir kadın vardı köyde, o da fal bakardı, kalkıp şehre, kızının yanına gitti. İki çuval... iki çuval şifalı bitki götürdü yanında. Her şey Tanrı'nın takdiri ama işte... İçinde ilaç kaynatılan eski toprak güveçler... beyaz kaput bezleri... O şehirde bunlara kimin ihtiyacı olur ki?” diye anlatmıştı Belarus'lu yaşlı bir kadın Svetlana Aleksiyeviç'e ve yumuşak bir sesle devam etmişti köyünü kastederek “bizse burada... Tıpkı kuşlar gibi... Toprağı, otları, ağaçları okuruz” (2017, 260-261).

Kuzey Afrika'daki Kabyle kabilesinden yaşlı bir kadın da Pierre Bourdieu'ya benzer şeyler anlatmıştı, onun sesi galiba daha kızgındı: “Eskiden insanlar hastalığın ne olduğunu bilmezlerdi. Yatağa giderlerdi ve ölürlerd. Biz bugünlerde karaciğer, akciğer, bağırsak, mide, bilmem ne gibi lafları öğreniyoruz! İnsanlar karnında bir acı olduğunu bilirlerdi, insanlar bundan ölürlerd. Ölüm ilkin hastanın konuşmasını vururdu: Hasta dilsiz olurdu” (2013, 166).

Bu defa Karadeniz'den bir yaşlı kadın, Sylvia W. Önder'e anlatmış: “Otların başından hap yaparlardı. Onu yutarduk. Yolda, tarlalarda bir çiçek biter, mal yaylağında... şimdi yapan yok, ooh! Doğru doktora gidiyiler. Şimdi başı ağrıyan doğru doktora gidiyor... Evvelde öyleydi gülüm. Şimdi ben şaşırıyorum” (2011, 89).

Farklı kültürlerden gelen, birbirine uzak coğrafyalardan konuşan bu yaşlı kadınların sözlerinde ortaklaşan bir şeyler var. Kadınlar, alttan alta hastalığa, sağlığa, tedaviye, şifaya, ölüme dair bildiklerinin, görüp geçirdiklerinin, muteber sayılmadığını, kıymetsiz görüldüğünü söylüyorlar. Bu kadınların, hüznle, kızgınlıkla ve bazen şaşkınlıkla anlattıkları bu hikâyelerin, günümüzde tıbbın fazlasıyla profesyonelleşmiş ve teknik bir uygulama alanına dönüşmüş olmasıyla elbette ilgisi var. Ancak, kocakarıların sağaltıcı becerilerine, şifacı kimliklerine düşen gölge bugünün işi değil, daha eski tarihsel süreçlere, birkaç yüzyıl öncesine, modern tıp biliminin başlangıcına dayanıyor. Kadınların anlattıklarının ardında, tarihsel kökleri modern tıbbın doğuşuna uzanan sistematik bir dışlanma, ikincilleştirilme, yok sayılma, yok edilme hikâyesi var. Bu kadınların büyük büyük nineleri, ellerinde muazzam bir tıbbi bilgi birikimi ve tıbbi uygulama deneyimi olmasına rağmen, Achterberg'in dediği gibi, “modern tıbbın doğuşunda bulunmayanlar[dır]” (2009, 131).

Ben bu yazıda, bir zamanlar kadın şifacıların ellerinde tuttukları tıbbi bilgi birikiminin ve de kadınların bizzat kendilerinin nasıl ve neden modern tıbbın doğuşu sürecinin dışında tutulduğunu tartışacağım. Burada adı geçen modern tıbbi pek çok şekilde tarif edebiliriz. Ancak çok basitçe, bugün deneyimlediğimiz haliyle modern tıp, hastalığın tedavi yerinin hastanın evi değil hastane olduğu, ilaçların yerel şifacıdan değil, diplomalı doktorun reçetesi ile standart olarak paketlenmiş biçimde eczaneden alındığı, hastalıkların adının, tanısının, tedavisinin tüm dünyada standartlaştığı, tanıda, tedavide tıp fakültesi mezunu doktorun yetkili olduğu, bu doktorun da hastalıkları, bedeni, biyolojisi, anatomiye ve diğer şeyleri tıpkı dünyadaki diğer meslektaşları gibi okulda, standart müfredat ve uygulamalardan öğrendiği, insanın ölümünün kaderle değil hastalıkla, hastalığın uhrevi cezayla değil dünyevi biyolojiyle, fizyolojiyle, anatomiyle açıklandığı, her adımını rasyonalite ilkesinin yönettiği bir tıp sistemidir.

Bilindiği üzere, modern tıbbın temelleri Avrupa'da atıldı. Daha sonra bu tıp sistemi, kendisi dışındaki tıp pratiklerini alternatif, güvenilmez, ilkel gibi kategorilere sıkıştırıp neredeyse tümüyle geçersiz kılarak, hegemonik bir biçimde tüm dünyaya yayıldı. Modern tıp, on beşinci yüzyılda belirtilerini gösteren ve özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren olgunlaşan ilerlemecilik, objektiflik, kanıta dayanırılık gibi bir takım pozitif modern bilimlere özgü ilkeleri takip ederek gelişti¹ (Scambler ve Higgs 1998, x). Böyle bir güzergâh takip eden bir gelişme biçimi, o zamana değin geçerli olmuş kimi tıbbi bilgi ve pratikleri görünmez kıldı, gölgede bıraktı ya da tamamen yok etti. Özellikle, kadınların çok eskilerden beri biriktirdikleri sağaltım bilgisi, botanik bilgisi ve bakım bilgisi kayda geçirilmeyerek, modern tıbbın kaynaklarından birisi olarak değerlendirilmeyerek, sistematik olarak, bilinçli bir şekilde yok edildi. Hatta, Avrupa Ortaçağı'nın sonlarına doğru bu bilginin taşıyıcısı şifacı kadınlar, cadılar yakılarak bilginin devamlılığı kesintiye uğratıldı. Sonuçta, hem modern tıbbın tarihi yazılırken ve bilgisi üretilip biriktirilirken, hem de modern tıp pratiği uygulanırken kadınlar bu süreçlerin dışına atılmaya çalışıldı ve büyük bir ölçüde atıldılar da.

Ama biz bugün feminist düşüncenin, ataerkil anaakım tarih yazımına getirdiği eleştirilerden biliyoruz ki, tarihin yazılmasında neyin kayda geçirileceği güç ilişkileri ile yakından ilgilidir. Ve feminist tarih yazımı, bu güç ilişkilerini deşifre edip, tarihin dışına atılanları “akıllı özneler”² olarak geri çağırma gücüne sahiptir (Berktaş 2010, 11). Bu yazıda, yapabildiğim kadarıyla ve büyük bir tıp tarihi, bilim tarihi eleştirisi iddiasına saplanmamaya³ da gayret ederek, bazı kadınları tıp tarihine geri çağıracağım.

Öte yandan, modernitenin bilimlerinin epistemolojik karakterine yönelik feminist eleştiri de açıkça gösterdi ki, bilgi bir boşluk içinde kendiliğinden ortaya çıkıp dolaşmaz ve tarafsız işlemez, bilgi toplumsal olarak konumlanmıştır (Harding 2008, 120). Bilgi, mutlaka tarihsel bağlamına özgü iktidar ilişkileri, toplumsal hiyerarşiler, sınıf aidiyetleri, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilişki içinde üretilir, dolayına girer, sonra yine bu ilişkisellik içinde doğru ya da yanlış, değerli ya da geçersiz addedilir. Dolayısıyla, feminist eleştirinin ortaya koyduklarından yola çıkarak söyleyebiliriz ki, şifacı kadınların tıbbi bilgisi yanlış, geçersiz, işe yaramaz olduğu için dışlanmadı; kadınların kendileri de sapkın, cahil, eksantrik, tuhaf değildi. Olan şey, bilimin ve tarihin ataerkil ideoloji ile biçimlenen ayrımcı ve ayrıştırıcı işleyiş ilkeleri yüzünden, kadınların ve kuşaklardır ellerinde olan tıbbi bilgilerin, belirli bir tarihsel dönemde, tıp alanından kovulmasıydı.

Aşağıda, modern tıp alanında tarihe yazılanlar ve yazılmayanlarla, otlarla ve bitkilerle, ritüellerle, özellikle de kadınlarla ve biraz da erkeklerle ilgili bir dizi hikâye anlatıyorum. Bu hikâyelerde, modern tıp alanının, bilgi üretecek, bilgisi kıymet görececek, bilgi birikimi değerlendirilecek bir özne olarak şifacı kadını nasıl kapı dışarı ettiğinin izlerini süreceğim. Hangi mekanizmalar işletilerek, o güne değin hastalıkları sağaltan kadın figürü, modern tıp için yeterince rasyonel, yeterince objektif, yeterince tutarlı, yeterince kanıtlarla konuşan, yeterince bilimsel olarak görülmedi? Bu sorunun peşinden gidiyorum.

Saloone'nin Muhteşem Koleksiyonu ve Kaydedilmeye Değer Bulunmayan Cadıların Bostanları

1663-1753 yılları arasında yaşamış Hans Sloane⁴ İrlandalı bir doktor ve botanikçiydi. Meşhur bir doğa gözlemcisi ve yararlı bitki toplayıcısıydı; sınır tanımaz bir koleksiyonerdi. Çağdaşı maceraperestlerin, fetihçilerin, sömürgecilerin, heveslilerin Avrupa dışındaki topraklara yaptıkları yolculuklar furçasına katılmış ve doğada sıra dışı bir şeyle karşılaşmış karşılaşmayacağı merakı ile Atlas Okyanusu'nda üç ay süren bir yolculuk yapmış, adanın valisinin özel doktoru olarak Jamaika'ya varmıştı. Adada günlükler tutmuş, bitki ve hayvanlardan örnekler toplamış, bu örnekleri resimlendirmişti. Kakao gibi kendisine yeni gelen pek çok bitkiyi resimlemiş ve neye şifa olduklarını yazmıştı. Adadan dönerken gemisine tüm topladıklarını ve timsah, yılan, iguana gibi hayvanları da yüklemişti, hayvanlar yolculuğa dayanamayıp ölmüşlerdi. Sloane İngiltere'ye döndükten sonra da toplama tutkusunun peşinden gitmiş ve ömrü boyunca binlerce nesneyi, bitkiyi, hayvanı toplamış, yazmış, kaydetmişti. Öldüğünde ardında, kurutulmuş bitkilerden oluşmuş iki yüz altmış beş cilt, on iki bin beş yüz bitki özü, kimi iskelet kimi dondurulmuş altı bin kabuklu, dokuz bin omurgasız hayvan, binlerce kuş, yumurta, yuva ve yine binlerce maden, kaya, fosil örneği, takı, madeni para, madalyon sanat eseri, daha başka pek çok pek çok şeyler ve de elli bin kitaplık bir kütüphane bırakmıştı (Mosley ve Lynch 2010, 104-107). Çin'den, Hindistan'dan, Kuzey Amerika'dan ve bilim um yerlerden gelen türlü nesnelere, nadir el yazmaları, insan derisinden ayakkabılar onun merakından kurtulamamıştı. Sloane "dünyayı biriktirmişti" (Delbourgo 2017). Bu devasa birikimi muhafaza edebilmek için Britanya Müzesi (British Museum) açılmış, koleksiyon Doğa Tarihi Müzesi'nin (Natural History Museum) ve Britanya Kütüphanesi'nin (British Library) temelini oluşturmuştur. Dünyaları bilmeye, biriktirmeye kalkışan Sloane'ın hayatını uzunca anlattım; çünkü o modern anlamdaki bilimsel ilerlemenin, spesifik bir bilgi biriktirme usulünün, modernitenin bilimlerinin öncü *bilim adamları* kuşağının ve çağına özgü bağlamsal bir zihniyetin temsil edici örneklerinden birisidir. Sloane'ın hikâyesi modern bilimin karakteristik özelliklerini taşıyor, tersinden okunduğunda da hangi özellikleri taşımayanların bilimin sınırlarının dışına atıldığını anlatıyor. Kendisi, tıpkı pek çok çağdaşı *bilim adamı* gibi, dünyada evrensel geçerliliği olan bilginin var olduğuna ve biriktirilebileceğine inanmıştır. Düzenli, yazılı, sınıflandırılmış, kayıt altına alınmış, örneklerle delillendirilmiş bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Royal Society'ye⁵ üye ve sonra da başkan olmuştur. Zengin bir adamdır. Zaten beyaz, batılı ve erkektir. Kendisinin ve bilgi birikiminin sıfatları onu modern *bilim adamlarının* öncülerinden biri ilan etmek için yeterli olmuştur; bilim tarihi onu sıkı sıkıya benimsemiştir, kaydetmiştir, öğretmiş ve aktarmıştır.

Gelgelelim Sloane'ın yaşadığı dönemde, *bilim adamlarının* dünyayı dolaşan ve sınırları aşan bilme, biriktirme, kaydetme merakı dağların doruklarında ve okyanusların derinlerindeyken, bilim tarihine kaydı düşülmeyen kadim bir bilgi birikimi de sistematik olarak yok edilmekteydi. Bu kayda değer görülmeyen bilgi birikimi kadın şifacıların kuşaklardır birbirlerine, neredeyse tamamen sözlü olarak aktardığı şifalı bitkilerin ve sağaltımın bilgisiydi. Kadın şifacılar, nam-ı diğer cadılar, kocakarılar, Avrupa'nın farklı bölgelerinde değişik zamanlarda başlayan ve kabaca söyleyecek olursak on dördüncü yüzyıldan, on sekizinci yüzyıl başlarına uzanan sürede vuku bulan katliamlarla yakıldılar, yok edildiler (Durrant 2007, 245). Cadı avları Ortaçağ'da başlamış, ironiktir ki "akıl çağında", "aydınlanma çağında" devam etmişti. Avrupa'da dört yüzyıl boyunca on binlerce insan (içlerinde çok az erkek de vardı) cadılık suçu işledikleri için yargılandılar ve öldürüldüler. Ortada

toplumsal bir paranoya vardı ve caduların yargılandığı davaların sayısı yüz bini geçiyordu. Nihayetinde, cadılık suçlamasına dayanan katliamlar sonucu yüzbinlerce kişi öldürülmüştü (Bailey 2003, xxi). Bu o zamanların Avrupa'sı için muazzam bir sayıydı. Şimdi de öyle. Cadılara yöneltilen suçlamalar üç temel mesele etrafında dolanıyordu: erkeklere karşı işlenen cinsel suçlar, kendi arasında örgütlenmek, büyüyle zarar vermek ve de iyileştirmek (Enrenreich ve England 1973, 8).

Oysa modern tıbbın yaygınlaşmasına değin, cadılık pratikleri dünyanın tüm coğrafyalarında farklı biçimlerde tatbik edilmişti. Ama cadılar, özellikle Avrupa'da, önce Hristiyanlık için, sonra da modern bilimlerin gelişmesi için tehdit olarak görüldüler. Cadılar genellikle formel eğitimden geçmemiş, düşük toplumsal gruptan gelen köylü kadınlardı. Şifa verirken başvurdukları güçlerin kendilerinde içkin olarak bulunduğu düşünülüyordu. İnanılan oydu ki, bu gücü aile üyelerinden miras alıyorlar, doğa üstü güçlerle iletişime geçiyorlar ve şeytanla sıkı dostluk kuruyorlardı (Bailey 2003, xxiv). Cadıları suçlayanlar, öldürenler, şeytanla bu kadınlar arasında özel bir anlaşma olduğunu ve bu yüzden de kadınların zararlı büyüler yaptığını düşünüyorlardı. Ayrıca kadınların şeytanın cinsel ayartmalarına boyun eğdiklerine de inanılıyordu (Turner 2011, 108).

Cadı olmakla suçlanan kadınlar, çeşitli hastalıklara, çeşitli otlarla, karışımlarla, dilden dile sözlü olarak kendilerine aktarılmış reçetelerle şifa vermeye çalışırken, işin içine şans muskalarını, kötü ruhları kovma ayinlerini, büyülerini, erotik sihirleri, efsunu, dansı, cazibeyi, hayal gücünü, sırları, falı, biliciliği, nazarı, yıldızların ve ayın hareketlerini de katıyorlardı. Kadınların etraflarında bir sürü hayvan ve ellerinin altında pek çok bitki vardı. Dolayısıyla, cadılarla birlikte pek çok hayvan da yakıldı. Çünkü caduların hayvan dostlarının şeytanın kılık değiştirmiş hali olduğu düşünülüyordu. Ayrıca, cadının kendisinin hayvana dönüşebilme gücü olduğuna inanılıyordu. Cadılar karga ya da yarasa kılığına bürünüyor ve böylece geceleri türlü maceralara atılıyorlardı. Keçiler cadıyı uçuruyor, kurbağalar zehirlerine kaynak oluyordu. Öte yandan, bu şifacı kadınların, içinde, reçetelerini oluşturmak için yetiştirdikleri şifalı bitkilerin, sebzelerin, ağaçların, çiçeklerin bulunduğu büyük bahçeleri, bostanları vardı. Kadınlar yakılırken buralar da yakılıyordu.

Yukarıda Sloane'ın maceralarını anlatırken tarif ettiğim o döneme özgü, dünyaları kucaklayan kaydetme merakı, bu cadı bahçelerine, bostanlarına nedense uğramadı. *Cahil yaşlı kocakarının* şifa bahçesinde neler olduğu, bunların nasıl ekilip biçildiği, gün doğumunda mı gece mi toplanıp hasat edildikleri, daha da önemlisi neyin ne kadar neyle karıştırılıp hangi hastalığa şifa diye verildiği yazılmaya değer görülmedi. Oysa caduların yargılandıkları davalarda, şahitler eşliğinde, süpürgeğin önüne mi yoksa arkasına mı binerek uçtukları bile zabitlere geçiriliyordu (Achterberg 2009, 121). Fakat bahçelerine ne ekip biçtikleri, insanlara ne içirdikleri, ne sürdükleri yazılmıyordu. İşte böyle böyle kadınlar bilinçli olarak, sistematik şekilde tıp pratiğinin dışına atılıyorlardı (Enrenreich ve English, 1973). Şifacı kadının uyku iksirleri, sinir ilaçları, uyuşturucuları, yatıştırıcıları, ağrı dindiricileri, kusturucuları, çocuk düşürtücü karışımları, zehirleri, mutluluk vericileri, yağları, merhemleri ve tüm bunların formülleri tarihe gömülüyordu.

Nihayetinde, cadılık kendi çağına özgü yapma etme ve düşünme biçimlerinin bir parçasıydı ve esasen çağ değişiyordu; her anlamda *büyük bozuluyordu*. Feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ve daha spesifik olarak Ortaçağ sonlarına doğru kırsal kapitalizmin yaygınlaştırılması süreci cadı avının arka planında işliyordu. Köylülerin gücünün kırılmasında, toprak özelleştirmelerinde kadının dışarıda tutulmasında, üretken olmayan kadın cinselliğinin kontrolünde, kadın emeğinin değersizleştirilmesinde bu avlar çok önemli rol oynadı. Bu süreç için Silvia Federici şöyle diyor:

Caduların güçsüzlerin silahı olduğu anlatılır hep. Oysa bu yaşlı kadınlar aynı zamanda kapitalist ilişkilerin yaygınlaşmasıyla birlikte komünal ilişkilerin yıkılmasına direnmeye en meyilli kesimdi. Topluluğun bilgisi ve belleği onlarda cisimleşmişti. Cadı avı yaşlı kadın imgesini alt üst etti: Geleneksel olarak bilge olarak bakılan bu yaşlı kadın artık kısırlığın ve hayata düşmanlığın simgesi haline gelmişti (2011, 274).⁶

Tıp alanında gerçekleşmekte olan paradigma değişimi de bu tarihsel arka planın içine oturuyordu. Doğayı kontrol altına almak, buna göre bir iş örgütlenmesi kurabilmek, kapitalist üretim ilkelerinin işlemeye başlamasını sağlayabilmek için gerekli olan ilkelere birisi de akılca ve şifacı kadınların tıbbi pratiklerinde büyü, doğanın güçleri, doğa üstü güçler, metafizik olan hep iç içe geçmişti. Tıp gibi yaşamsal bir alanda hüküm süren, toplumsal kabul gören, özellikle yoksullar ve köylüler arasında fazlasıyla yaygın olan bu tür bir *akıldışılık*, daha sonraları ufku tamamen kapitalizmle birleştirecek olan modern tıp için kabul edilemez bir durumdu.

Çiçek Aşısının Bulunması ve Bir Grup İstanbullu “Kocakarı”

Cadı avı coğrafyasından biraz uzaklaşıp, ama yine aynı tarihsel dönemin içinde kalarak, bu defa Osmanlı İmparatorluğu İstanbul’undan bir grup kocakarının tıp tarihine yazılmama hikâyesini anlatacağım. Hikâye çiçek hastalığı ile ilgili.

Çiçek hastalığının insanlık tarihini derinden etkilediği bilinen bir meseledir. İnsanlar dünyayı sömürgeleştirirken kendileri de patojenlerin sömürgesi haline gelmişlerdir (Porter 2016, 19). Örneğin, kıtaların istilasında ve sömürgeleştirilmesinde, çiçek hastalığı, biyolojik bir silah gibi işlev görmüştür. Bugün artık çok sık görülmeyen bu hastalık, on sekizinci yüzyılda yılda ortalama dört yüz bin Avrupalının ölümüne neden olmuştur. Amerika ve Avustralya kıtalarında yaşayan yerli halklar, bu hastalıkla kıtalarına ulaşan Avrupalılar yüzünden tanışmışlardır ve bu hastalık sadece on altıncı yüzyıl başlarında, milyonlarca yerlinin ölümüne neden olmuştur.⁷ Bu durum bir hastalığın siyasi tarihi olarak okunabilir. Ancak ben burada yine tarihle ilgili başka bir noktaya dikkati yöneltmek istiyorum.

Bugüne doğru yaklaştığımızda, dünya tarihinin biçimlenmesinde böyle roller oynayan çiçek hastalığının, aşısının bulunmasıyla birlikte, neredeyse tamamen geri çekildiğini söyleyebiliriz. Aşının bulunması tüm insanlık tarihi açısından paha biçilemez değerdedir. Modern tıp tarihi, bu aşının bulunmasıyla ilgili kesin bir tarihi ve ismi bize sunar. Tıp alanında genel kabul gören bu bilgilere göre, çiçek aşısı Edward Jenner⁸ adında bir İngiliz tarafından 1796 yılında bulunmuştur (Barquet ve Domingo1997; Baxby 1999). Jenner, Berkeley’in bir köyünde dokuz kardeşin sekizincisi olarak doğmuş, küçük yaşta yerel bir cerrahın yanında çıraklık etmiş, sonra da tıp eğitimini tamamlamak için Londra’ya gitmiş zamanın meşhur yenilikçi, deneyci doktoru John Hunter’in öğrencisi olmuştu. Hunter ona çiçek hastalığı ile ilgili araştırmalar yapmasını tavsiye etmişti. Jenner, araştırmaları sırasında inek⁹ sağan köylülerin bu hastalığa ölümcül olarak yakalanmadığının söylendiğini duymuştu. Bu bilgiyle araştırmalarına devam ederken, çocuklara çiçek mikrobundan verip sonuçlarını izlemeye çalışırken, süt sağan bir kadın hasta olarak kendisine gelmişti. Jenner, kadının eline bulaşan çiçek mikrobundan bir örnek almış, örneği incelemişti. Birtakım ayrıntılı sonuçlara varmıştı. Daha sonra kendisine gelen hasta bir çocukta bulgularını test etmişti. Testinin sonuçlarını izlemiş ve çiçek aşısını çocukta deneyip başarıya ulaşmıştı. Sonra da deneylerini, bulgularını ve kanıtlarını sıralayarak bu buluş sürecini raporlamıştı¹⁰.

Edward Jenner’in bilimsel buluşunun neredeyse yüz yıl öncesinde, iki kadın arasındaki mektuplaşma bize çiçek aşısı ile ilgili, tıp tarihine pek de yazılmayan başka bir hikâyeyi anlatıyor. Hikâye şöyledir: Mary Wortley Montagu, eşi Osmanlı elçisi olarak atanınca, 1716 yılında İstanbul’a gelir ve bir süre burada yaşar. İstanbul’da yaşarken gördüklerini kaleme almaya başlar. Arkadaşı Lady Chiswell’e İstanbul’da olan biteni anlattığı mektuplar¹¹ gönderir. Anlattığı yaşantılarından birisi çiçek hastalığıyla ilişkilidir. Montagu İstanbul’da İngiliz Elçiliği konutunda, elçiliğin doktoru Dr. Maitland’ın gözetimi altında küçük oğluna çiçek aşısı yaptırmıştır. Çiçek aşısını küçük oğlana Rum bir kadın yapmıştır¹². Mektuplar 1724 tarihlidir, oysa Jenner aşısı 1796’da bulunmuştur. Peki bu nasıl olmuştur?

Cevap yine aynı mektuplardadır. Lady Montagu anlatır: İstanbul’da, özellikle sıcakların durulup, havaların soğumaya başladığı eylül ayında, bir grup yaşlı kadın toplanıp çocuklara çiçek aşısı yapmayı kendilerine iş edinmişler. O zamanlar aileler birbirine haber gönderir, hanede çiçeğe yakalanan olup olmadığını sorarlarmış. Çocuklarını aşılayacak on, on beş aile bir araya gelince yaşlı kadınlara haber gönderirlermiş. Yaşlı kadınlar bir fındık kabuğuna, çiçeğe yakalanmış bir hastanın yaralarından aldıkları çiçek maddesini doldururlar ve aşı yapacakları kişinin bir damarında küçük bir sıyrık açarlarmış. Sonra, kabuğun içindeki çiçek virüsünü bu sıyrığa zerk ederler ve yaranın üstünü boş bir kabukla örterlermiş. Aşının ardından çocuklar bir süre beraber oynamış, hafif rahatsızlananlar yatakta dinlendirilir ve büyükler de eğlenceler tertip edermiş (Montagu 1763, 173).

Hal böyle olunca, çiçek aşısıyla ilgili elimizde iki hikâye oluyor. Birisi Jenner’inki, diğeri İstanbullu yaşlı kadınlarınki. Peki, yazının başından bu yana sorduğumuz soruyu yeniden soracak olursak, tıp tarihine adını altın harflerle yazdıranların İstanbul’daki bir grup yaşlı kadın değil de Edward Jenner olmasının ardında yatan nedir? Yukarıda anlattığım üzere, dünyanın tüm bitki ve hayvanlarının kaydedilmesine heveslenilirken, cadıların bildiklerinin kaydedilmek bir tarafa hem kendilerinin hem bahçelerinin hem de hayvanlarının yakılmasıyla ilgili aynı dinamik burada da işliyor. Karşımıza çıkan şey, yine modern tıp tarihinin bilgileri kaydetmede gösterdiği ideolojik seçiciliktir.

Lady Montagu’nun mektupları, bu İstanbullu kocakarıları, deliler, eşcinseller, fahişeler, çalgıcılar gibi “tarihin altın sayfalarının dışında kalan sosyal kümeler” katılmaktan kurtarmış, tümünden unutulmalarını engellemiş, ama onları -tarih boyunca pekçok kadının başına geldiği gibi- “asıl tarihe” yapılan bir “ek” olmaktan

kurtaramamıştır (Kafadar 2009, 123-124). Modern tıp tarihi çiçek aşısının tarihini Edward Jenner ile başlatmış, Montagu'nun mektuplarıyla tesadüfen kurtarılan bu kocakarıların tarihi ise birkaç meraklının kıymet verdiği bir ayrıntıya dönüşmüştür.

Tarihçiler şeylerin, olayların tarihini kazarken çoklu başlangıçlarla karşılaşabilirler. Yani çiçek aşısı ya da başka bir buluş farklı coğrafyalarda neredeyse aynı zamanda, birkaç yüzyıl arayla ortaya çıkmış olabilir, olmuştur da. Dünyada insanın tarihi düşünüldüğünde üç beş yüzyılın lafi bile edilemez. Ama burada lafi edilen şey, İstanbullu kocakarıların aşısının, muhtemelen, yaparak öğrenilen, ev içlerinde tatbik edilen, sözlü aktarılan bir tıbbi bilginin ürünü olmasıdır. Çünkü modern tıbbin ilerlediği yolda hastalık evden uzaklaşacak, hasta yatağı hastaneye taşınacaktır. Kadınlar yine ücretsiz gönüllü, gönülsüz bakım emeği vermeye devam edecekler, fakat hastalığın teşhis ve tedavisinde karar verici olan eğitilmiş erkek doktor figürünün çok altına sıralanacaklardır. Zaman içinde “şifa vermeyi öğrenmek evde başlar” ilkesi terk edilecek, aile içinde, hanelerde, mahallelerde tatbik edilen tıbbi pratik klinik tıbbının altına sıralanacak, sonra da yok olmaya yüz tutacaktır.

Bu manzara içinde, İstanbullu kocakarıların hikâyesi, modern tıbbin tam “şifa vermeyi öğrenmekten” ayrılıp “tıp eğitimi” yoluna saptığı tarihsel dönemeçte yer alır (Lindemann 2013, 153). Dolayısıyla, bu kocakarıların aşı hikâyesi, Jenner'in modern tıba uygun kurulmuş, dönemin bilimsel gereklerine uygun eğitim görme, deney yapma, test etme, raporlama kavramlarını içeren hikâyesinin ait olduğu tarihin dışına atılır. Jenner tıp eğitimi almış, felsefi bir çerçevesi olan rasyonel bilgiyi edinebilen, şeylerin nedenlerini araştırabilen, açıklayabilen bir figürdür. Bu yönleriyle ampirik bir şifacıdan farklılaşır (Porter 2016, 47). Alttan alta yürüyüp tarihi şekillendiren bu gerekçelerle, tıp tarihi, saptığı modern dönemeçte İstanbullu kocakarıları görmezden gelip Jenner'ı kaydederek ilerlemeyi tercih etmiştir.

Tarihin Kenar Süsü Olarak Cinchon Kontesinin Kınakınası

Yazının sonlarına doğru gelirken, yine benzer bir tarihsel dönem içinde kalarak, küçük bir hikâye daha anlatmak istiyorum. Bu defa hikâye, Avrupa'daki cadı avını ve görmezden gelinen İstanbullu kocakarıları geride bırakıp, Latin Amerika'ya, Peru'ya, And Dağları ormanlarına doğru uzanıyor. Anlatacaklarım sıtma hastalığı ile ilgili.

Sıtma hastalığı dünyanın bilinen en eski hastalıklarından birisidir. İnsanların tarım yapmaya başladıkları için süreç içinde göçebeliği terk ederek yerleşik hayata geçmeleriyle beraber ortaya çıkmıştır. İlk başlarda, Afrika'nın aşağı Sahra'sında ormanları kesip tarım arazilerine dönüştüren insanlar, sıtmayı kendilerine bulaştıracak sivrisinekler için ılık su birikintileriyle dolu mükemmel üreme ve yaşama ortamları yaratmışlardır. Sonraları sıtma buradan Ortadoğu'ya ve Akdeniz'e geçmiş, Çin'de ve Hindistan'da da yine tarım bataklıklarından yayılmaya başlamıştır. Ve tıpkı yukarıda anlattığım çiçek hastalığı gibi, on altıncı yüzyıldan itibaren Avrupalı meraklıların, keşifçilerin, sömürücülerin beraberlerinde getirdikleri bir Truva Atı olarak Yeni Dünya'ya taşınmıştır (Porter 2016, s. 22). Bu büyük kıymcının, sıtmanın, dünyanın başından beri ölenlerin neredeyse yarısının sebebi olduğu düşünülmektedir. Hem de insanlık sahnesinden çiçek hastalığı gibi öyle kolay kolay geriye çekilmemiştir. Örneğin, sadece 1829-1833 yılları arasında Pasifik kıyı bölgesinde yüz elli bin yerli Amerikalının canını almıştır.¹³ Bugün ise, her yıl yaklaşık altı yüz milyon insana yerleşmekte ve Afrika'da her yıl bir milyon bebeğin hayatının sonunun gelmesine sebep olmaktadır¹⁴. Bu hastalığın tarihi küreselleşmenin en erken tarihi olarak okunabilir ya da çiçek hastalığı gibi yine sömürgeleştirmenin biyolojik silahlarından biri olarak görülebilir.

Ben burada hastalığın uzun tarihi içinde bir durağa dikkat çekmek istiyorum. Bu durak, kınakına ağacının kabuğundan elde edilen kininin bulunması ve Avrupa'ya tanıtılması ile ilgilidir. Sıtmanın sık sık getirdiği dayanılmaz titreme ve ateş nöbetlerine şifa olan kininin bulunması, on yedinci yüzyıl tıbbının en tesadüfi başarısı olarak görülür (Achan et. al. 2011, 1). Anlatılır ki, Güney Amerika kıtası yerlilerinden birisi, bir gün And Dağları'nın sık ormanlarında kaybolmuş, ateşi de çok yüksekmiş, susuzluğunu gidermek için durgun bir su birikintisinden su içmiş. Tadı biraz acı olan suyun etrafı da biteviye kınakına ağaçlarıyla kaplıymış. Yerli, suyu içince, önce zehirlendiğini düşünmüş, ama sonra da bakmış ki ateşi düşüyor. Köye gidince başına gelenleri anlatmış ve o vakitten sonra ateş düşürmek için köylüler bu ağacın kabuğunu kullanmaya başlamışlar ve kınakına ağacının kabuğunun marifetleri bu yörelerde bilinir olmuş.¹⁵

Bu kabuğun şifalı marifetlerinin And Dağları'nı aşıp, Avrupa'ya ulaşması ise Chinchon kontesi sayesinde olmuş. Kontes, 1629-1639 yılları arasında, İspanyol valisinin eşi olarak Peru'da bulunmuş. Burayken sıtma hastalığına yakalanmış, ateşler içinde yatmış ve kınakına ağacının kabuğuyla tedavi edilmiş, ölümden dönmüş, şifa bulmuş. Kontes daha sonra ülkesi İspanya'ya bu kabuktan ithal etmiş ve ağacın sağaltıcı mezzetlerini Avrupa'ya tanıtmış.

Kontesin bu hikâyesi esasen birkaç defa tarihe kayıt düşülmüş. Şöyle ki, kontesin kinin üzerinde bıraktığı ize öncelikle Carl Linnaeus'ta rastlıyoruz. Linnaeus, 1707-1778 yılları arasında yaşamış, tıp eğitimi almış, bilim tarihine her şeyi sıralama ve sistemleştirme saplantısıyla geçmiş, botanik biliminin kurucusu kabul edilmiştir ve tıpkı daha önce anlattığım Hans Sloane gibi modern bilimlerin öncü *bilim adamlarından* (Mosley ve Lynch 2010, 108). Linnaeus, bugün Türkçede kınakına adıyla bildiğimiz ağacın isim babasıdır ve ağaca bu ismi Chinchon kontesinin onuruna vermiştir.¹⁶ Türkçeye kınakına ağacı olarak geçen bu ağaca, Linnaeus tam olarak kontesi işaret eden "Chinchona Tree" adını vermiştir. İsimlendirmenin ardından yaklaşık yüzyıl zaman geçtikten sonra, Clements Markham adında bir *bilim adamı*, 1874 yılında, kınakına ağacının kontes tarafından Avrupa'ya getirilmesini odağına almaya niyetlenerek, Chinchon kontesinin anılarını yazmaya girişmiştir. Anılar günümüze de ulaşmıştır.¹⁷ Markham, kontesin kocasının ve babasının soylarını, varlıklarını, büyük büyük başarılarını uzun uzun anlattıktan sonra, kontesin gösterişli yapraklı, rayıhalı çiçek salkımlı kınakına ağaçlarını Avrupa'ya tanıttığını da yazmıştır (1874, v). Üçüncü bir kaynak ise Melanie Lipinska tarafından, 1900 yılında Paris Üniversitesi'nde yazılan bir doktora tezidir.¹⁸ Geçmişten bugüne kadın doktorların anlatıldığı bu ödüllü, saygın çalışmada yine kontes, kınakına ağacı ve kinin beraber anlatılmışlardır (Achterberg 2009, 142).

Sonuçta, kontesin hikâyesi cadılardan ve çiçek aşısı yapan kadınlardan bir yere kadar ayrılıyor, kontesin beyaz batılı, makam sahibi, tanınan biri olması, ticaret yapması ama en çok da kocasının ve babasının pek biliniyor olmaları, onun adının tarihe yazılmasını sağlıyor. Ama tüm bunlar onu tıp tarihinin esas parçalarından birisi yapmaya yetmiyor ve böylece daha önce anlattığım iki hikâye ile kontesin de yolu kesişiyor. Çünkü kontesin kininle ilgili hikâyesinden *diğer bir efsaneye göre* diye söz edilirken, kininin Avrupa'ya tanıtılması, kimi kaynaklara göre antropoloji biliminin en eski öncülerinden sayılan Antonio de la Calancha'ya atfediliyor. Bazı kaynaklar kinin meselesinde İngilizlerin Hipokrat'ı olarak bilinen doktor Thomas Sydenham'ı öne çıkarıyor. Kimi kaynaklar ise, kinini Avrupa'ya tanıtanın üç yaşındayken okumayı söken, iyi bir din eğitimi almış, pek çok başarıya imza atmış Cizvit Kardinal Juan de Lugo olduğunu söylüyor. Ve sürüp giden bu atıfların yanında, Chinchon kontesinin hikâyesine ise *hayalci* bir öykü gözüyle bakılıyor (Achterberg 2009, 142).

Dolayısıyla, bu defa tarihe çağrılmış, ama *rivayet odur ki, tesadüfe bak* nev'inden laflarla üzerine şüphenin gölgesi düşürülmüş bir hikâyeye karşı karşıyayız. Kesinlikleri ve kanıtları biriktirecek ilerleyecek modern tıp içinde, böyle masalsı, olup olmadığı belki de şüpheli bir hikâyeye kurucu bir yer açılmıyor. Kontesin tam olarak kim olduğu, ünvanların ardında kayboluyor. Sonuçta kontes bir türlü tarih yapıcı bir özne olarak kabul edilmiyor. And Dağları'nda gezinen bir yerlinin kaybolmasıyla başlayıp, İspanyol bir kontesin kendisini ateşler içinde yanmaktan kurtaran bir ağaç kabuğunu dünyalara tanıtmak hevesiyle biten bu hikâye, tıp tarihinin temel taşlarından biri olmaktan çok, küçük bir kenar süsü, anaakım tarihe bir ek olarak anlatılıyor.

Bitirirken: Kim Bilir Kaybolan Ne Çok Hikâye Var...

Tıp tarihi, başka şeylerin tarihinin içindedir, onların bir parçasıdır. Tıp tarihinin belirli bir döneminde, erken modernitede saf dışı bırakılan kadınları geri çağırma kalktığımızda görüyoruz ki tıbbın tarihi, aynı zamanda, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri tarihinin, zenginliğin, yoksulluğun tarihinin, beden tarihinin, hayvanların ve bitkilerin tarihinin bir parçasıdır. Böyle olmasına rağmen, tıbbın yakın zaman tarihi sanki müthiş buluşların tarihiymiş gibi yazılıyor ve neredeyse hepsi erkek, batılı, beyaz buluşçular, doktorlar, *bilim adamları* bu yazıda baş rolü oynuyorlar. Böyle yazılan modern tıbbın tarihi, karanlıktan, cehaletten, batıl inançtan, dedikoducu ebeden, büyücü şifacı kadından kurtulup, pürüzsüz ilerlemeyi takip etmeyi ön plana çıkarıyor.

Ancak tıbbın modern tarihi içinde kopuşlar, boşluklar, çoklu başlangıçlar, yanlış inançlar, yanlış anatomi çizimleri, tedavülden kalkan ilaçlar, geçerliliğini yitiren tedaviler, birbirini takip etmeyen olaylar, tekrar tekrar başa dönmeler de mevcut. Ve tıp tarihinin bu düzensiz, aksak ritmi içinde, bu yazıda çok çok küçük bir parçasını tarihe geri çağırma çalıştığım, kaybolan, gölgelenen, görmezden gelinen pek çok hikâye var. Bu hikâyeler yazı boyunca anlattığım sebeplerle, modern tıbbın ilerleme ilkelerine uygun görülmedikleri için, sözlü ve elden ele aktarılırken kayboldukları için, yeterince rasyonel, objektif, kanıtlanabilir olmadıkları iddia edildiği için, kadınlara ait oldukları ve kadınlar da ataerkil tarih yazımında tarihin yapıcı özneleri olarak görülmedikleri için modern tıp tarihinin, bilgisinin ve pratiğinin inşasında dışarıda tutuldular.

Tıp bilimi, modernleşme yolunda koşar adım *ilerlerken* cadının bahçesini, bitkisini, hayvanını, İstanbullu kocakarının fındık kabuğunu ancak dolduran çiçek virüsünü, aşısını, Chinchon kontesinin ağaç kabuğu merakını ve kimbilir bu tür daha nice ayakları yere *adamakıllı* basmayan hikâyeyi, bilgiyi, pratiği, olayı karanlıkta bıraktı. Böyle böyle modern tıbbın hikâyesi, başlangıçta, cadılardan, kocakarılarından, konteslerden

değil ilerlemeci, batılı beyaz, eğitilmiş, erkek doktorlardan, *bilim adamlarından* yürüdü ve ilerleyen yüzyıllarda da kapitalizmle sıkı sıkıya bağlandı.

Tıp tarihindeki bu yazılmama meselesiyle sadece tıp alanı eksilmedi, aynı zamanda kadınların tarihi de eksildi. Çünkü, tıbbi pratik kadınların tarihinde önemli yer tutuyordu, Barbara Ehrenreich ve Deirdre English'in dedikleri gibi:

Kadınlar her zaman şifacı oldular. Onlar batı tarihinin lisanssız doktorları, anatomistleriydiler. Onlar kürtaj yapanlar, hemşireler ve kendilerine danışılanlardılar. Eczacıydılar, şifalı bitkiler yetiştiriyorlardı ve bu bitkilerin sırlarını birbirlerine anlatıyorlardı. Evden eve, köyden köye koşturup duran ebelerdi. Yüzyıllar boyunca, kitaplardan ve derslerden men edilen derecesiz doktorlar oldular. Deneyimlerini birbirlerine aktardılar, komşudan komşuya, anneden kıza geçirdiler. Halk tarafından bilge kadınlar olarak görüldüler, otoriteler tarafından cadı ya da şarlatan olarak adlandırıldılar. Tıp, kadınlar olarak bizim mirasımızın bir parçasıdır, doğuştan kazanılan hakkımızdır (1973, 1).

Nihayetinde, bu yazıda anlattığım hikâyeleri takip ederken, yazılmayan nicelerini de hesaba katarken, şöyle bir soruya ulaşıyorum: Başka türlü anlatılan bir geçmiş, mesela kadınların, ağaçların, hayvanların, başarıların ve başarısızlıkların da işin içine dahil olduğu bir tarih yazımı, bugünün ve geleceğin başka türlü deneyimlenmesine yol verebilir miydi? Evet, verebilirdi. Eğer çoklu başlangıçlar kabul edilip, çeşitli hikâyeler, kadınlara ve erkeklere ait olanlar, birbiriyle yarıştırmadan, biri diğerine ek olmadan yazılabilseydi, bugün başka türlü bir tıp tarihi ve pratiğine ulaşabilirdik. Tarihe yazılmayan, satır aralarında gizlenen, mektuplardan sızan, günlüklerden kalan, kulaktan kulağa fısıldanan ya da belki hiç bugüne ulaşmayan bilme ve uygulama yöntemleri, bugün bildiğimiz, deneyimlediğimiz tıbbı meydan okuyabilirdi. Kadınların, burada saydığım türlü gerekçelerle kaybedilen bilgi zenginliği, tıbbi pratiği uygulama biçimleri, ritüelleri, sözleri, fısıltıları, otları, ağaçları bugünkünden tamamen farklı, belki şenlikli, dinlenmeli, bedava, hastalığın da tedavinin de yalnız değil kolektif deneyimlendiği bir tıbbın inşasında rol oynayabilirdi.

¹ Modern tıbbın ortaya çıkışı için, genellikle, kesin bir başlangıç olarak klinik tıbbın doğduğu on yedinci yüzyıl işaret ediyor. Modern tıp ve klinik tartışmasının en bilinen örneği için Michel Foucault'nun *Kliniğin Doğuşu* eseri gösterilebilir. Ben burada modern tıba geçişin toplumsal zemininin hazırlandığı, belirli bilgi kümelerinin, özellikle kadınlarınkinin geçersiz kılınması gibi ön hazırlıkların yapıldığı tarihsel dönemi de tartışabilmek için bu kesinliğin öncelerine de bu doğuş sürecinde yer veriyorum.

² Fatmagül Berktaş, “feminist tarihçilik ... kesinlikle salt kadınlarla ya da kadın kahramanlar aramakla sınırlı değil” diyor; ona göre, feminist tarihçilik, toplumsal tarihin derin bir eleştirisini yapıyor ve ardından da bu tarihin yeniden yönlendirilmesini öngörüyor (2010, 11). Bu yeniden gözden geçirilmede, bir tür *akılsızlıkla* tariflenmiş olanlar, *sapkınlıkla*, *tuhaflıkla*, *ayak takımı* olmakla, bir *kahramanlık* göstermemekle, *sıradanlıkla* tarihin dışına atılmış olanlar da tarihin yapıcı özneleri olarak geri çağırılırlar.

³Tüm tarihi değiştirecek büyük bir eleştiri iddiası, yine kadınları *kahraman* özneler olarak donatıp tarih sahnesine çıkarmayı gerektirecek. Oysa istisnalar dışında neredeyse tümüyle erkek *kahramanların başarılarıyla* bezenmiş modern bilim tarihi ve tıp tarihinin karşısına azizeler, kraliçeler, kahraman kadınlar çıkarmaya değil, bu tarihin içine kadınları onların özel hayatlarını da kapsayacak şekilde, şifacı biri, bakım emeği harcayan biri, tüketici biri, üretici biri, işçi biri, sıradan biri, otları ve hayvanları bilen biri olarak dahil etmeye yönelirsek tarih yeniden değil, ama başka türlü yazılabilir ve zenginleşir.

⁴Hans Sloane'ın hayatının çok küçük bir özeti için bkz.

http://www.britishmuseum.org/about_us/the_museums_story/general_history/sir_hans_sloane.aspx. (01.05.2018 tarihinde erişildi).

⁵Royal Society, 1660 yılında Londra'da dünyanın ilk ulusal bilim kurumu olarak kurulmuştur. Döneminin bilim ilkelerini belirlemede çok önemli bir güç olmuş ve pek çok öncü modern bilimsel çalışmayı finansal olarak desteklemiş, basmış, bugüne ulaştırmıştır. Yazılı olarak bir kural olmamasına rağmen, kuruluşundan sonra uzun uzun yıllar, *de facto* olarak kapılarını kadınlara kapatmıştır. Royal Society tarihi için bkz. <https://royalsociety.org/about-us/history/> (17.01.2017 tarihinde erişildi).

⁶Oysa yaşlı kadınların ölüme en yaklaştıkları anda bile hayatı nasıl yeniden üretmeye devam ettiklerini anlatan bir çalışma için bkz: Keleşçi, Özge, Bozok, Nihan ve Akbaş, Meral (2018). *Ara Sıra Yaşama Umudu. İçinde Ütopiyalar: Politikayla Arzunun Kesştiği Yer*, derleyen Aksu Bora ve Kadir Dede, 157-183. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

⁷Tarihlerine göre, dünya çapında etkili olan bazı salgın hastalıkların listesi için bkz: <https://www.raogk.org/encyclopedia/epidemics/> (14.01.2017 tarihinde erişildi).

⁸Edward Jenner'in hayatıyla ilgili biraz daha fazla ayrıntı için bkz. <http://www.jenner.ac.uk/edward-jenner> (04.05.2018 tarihinde erişildi).

⁹ İngilizcesi “vaccination” olan aşı yapma sözcüğünün kökündeki “vacca” kelimesi Latince’de inek anlamına geliyor. Dolayısıyla Edward Jenner’in buluşu, sadece çiçek aşısını işaret etmekle kalmıyor, daha sonraları aşı yapmanın bizzat kendisi olarak tanımlanıyor. Kelime kökeninin ayrıntıları için bkz. <https://www.etymonline.com/word/vaccination> (08.05.2018 tarihinde erişildi).

¹⁰Edward Jenner’in çiçek aşısını bulana kadar izlediği yolu ayrıntılı olarak şuradan takip edebilirsiniz: https://archive.org/stream/jstor-6245/6245_djvu.txt (04.05.2018 tarihinde erişildi).

¹¹Mary Wortley Montagu'nun yazdığı mektuplara şu adresten de ulaşılabilir: <https://archive.org/stream/lettersofrightho01montiala#page/n7/mode/2up> (15.01.2017 tarihinde erişildi).

¹²Mary Wortley Montagu'nun küçük oğlunu aşılatması şurada anlatılıyor: https://archive.org/stream/jstor-6245/6245_djvu.txt (04.05.2018 tarihinde erişildi).

¹³Sıtma ve başka salgınların ne zaman, nerede, kimleri öldürdüğü için bkz. <https://www.raogk.org/encyclopedia/epidemics/> (14.01.2017 tarihinde erişildi).

¹⁴Sıtma, veba, frengi ve cüzzam gibi hastalıkların biyolojik silaha dönüşme tarihçeleri ile ilgili bkz. <https://insanveevren.wordpress.com/2014/12/15/dunyayi-sarsan-salgin-hastaliklar/> (06.05.2018 tarihinde erişildi).

¹⁵Bu hikâye birçok kaynakta anlatılıyor. Bir tanesi için bkz. <http://www.discoveriesinmedicine.com/Ni-Ra/Quinine.html> (06.05.2018 tarihinde erişildi).

¹⁶Linnaeus'un isimlendirmesi için bkz. <https://colonialdiseasedigitaltextbook.wikispaces.com/6.3+The+Discovery+of+Quinine> (06.05.2018 tarihinde erişildi).

¹⁷Chinchona Kontesi'nin anıları şuradan okunabilir: <https://archive.org/details/cu31924020106831> (09.05.2018 tarihinde erişildi).

¹⁸Maria Lipinka'nın doktora tezine şuradan ulaşılabilir: <https://archive.org/details/histoiredesfemme00lipi> (07.05.2018 tarihinde erişildi).

Kaynakça

Achan Jane, et al. “Quinine, an old anti-malarial drug in a modern world: role in the treatment of malaria” *Malaria Journal* 10, no. 1. (2011): 1-12.

Achterberg, Jeanne. *Kadın Şifacılar*; (Çev.) B. Altınok, İstanbul: EverestYayıncıları, 2009.

Aleksiyeviç, Svetlana. *Çernobil Duası: Geleceğin Tarihi*, (Çev.) A. Takanay, İstanbul: Kafka EpsilonYayınevi, 2017.

Bailey, D. Michael. *Historical Dictionary of Witchcraft*, Oxford: Scarecrow Press, Inc, 2003.

Baxby, Derrick. “Edward Jenner's Inquiry; a bicentenary analysis” *Vaccine* 17, no. 4 (1999): 301-307.

Barquet, Nicolau ve Domingo, Pere. “Smallpox: the triumph over the most terrible of the ministers of death” *Annals of Internal Medicine* 127, no. 8 (1997):635-642.

Bourdieu, Pierre. *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

- Delbourgo, James. *Collecting the World Hans Sloane and the Origins of the British Museum*, Penguin ve Harvard, 2017.
- Durrant, B. Jonathan. *Witchcraft, Gender and Society in Early Modern Germany*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007.
- Enrenreich, Barbara ve English, Deirdre. *Witches, Midwives, and Nurses a History of Women Healers*, New York: The Feminist Press, 1973.
- Federici, Silvia. *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*, (Çev.) Ö. Karakaş, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2011.
- Foucault, Michel. *Kliniğin Doğuşu*, (Çev.) M. Uysal, İstanbul: Epos Yayıncılık.
- Harding, Sandra. *Sciences From Below: Feminisms, Postcolonialities, and Modernities*, Durham, NC: Duke University Press, 2008.
- Kafadar, Cemal. *Kim var imiş biz burada yoğ iken: Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Kelekçi, Özge, Bozok, Nihan ve Akbaş, Meral (2018). Ara Sıra Yaşama Umudu. İçinde *Ütopiyalar: Politikayla Arzunun Kesiştiği Yer*, derleyen Aksu Bora ve Kadir Dede, 157-183. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Lindemann, Mary. *Erken Modern Avrupa'da Tıp ve Toplum*. (Çev.) M. Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.
- Markham, R. Clements. *The Countess of Chinchon and the Chinchona Genus: A Memoir of the Lady Ana De Osorio Counthess of Chinhcon and Vice Queen of Peru (A.D. 1629-39) with a Plea fort he Correct Spelling of the Chinchona*, Londra: Trübner & CO., Ludgate Hill, 1874.
- Michel, Mosley ve Lynch, John. *Bilimin Öyküsü: Güç, Kanıt ve Tutku*, (Çev.) Ç. Sunay ve C. Öztürk, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Montagu, Mary Wortley. *Letters of the Right Honourable Lady Mary Wortley Montagu*. Londra: M. Cooper, 1763.
- Porter, Roy. *Kan Revan İçinde: Tıbbın Kısa Tarihi*, (çev.) G. Koca, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Scambler, Graham ve Higgs, Paul. "Introduction". İçinde *Modernity, Medicine and Health: Medical Sociology towards 2000*, derleyen Graham Scambler and Paul Higgs, ix-xviii. Londra: Routledge, 2005.
- Sylvia, W. Önder. *Bizim Burada Mikrop Olmaz: Bir Karadeniz Köyünde Tedavi ve Şifa Usülleri*, (Çev.) M. Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Turner, S. Bryan. *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, (Çev.) Ü. Tatlıcan, İstanbul: Sentez Yayınevi, 2011.